

نگاهی په کار گاه فهم معماری ایران از پنجره پیر چند

درحوالی بیرجند

این مطلب گزارشی خواندنی و تصویری از کارگاه فهم معماری ایران است که در شهر یورماه، در خراسان جنوبی و با محوریت حوزه فرهنگی بیرجند بر گزار شد. و در آن، بیرجند و اهالی خردمند آن میزبان ۳۵۰ نفر از اهالی معماری بودند.

مهدی تمیزی
نفیسه حاجاتی

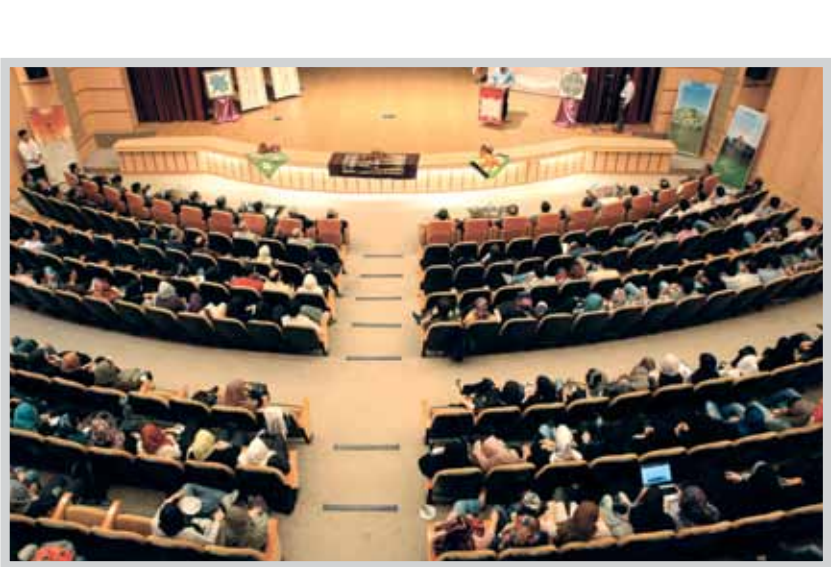
برای فهمیدن مسجد شیخ لطف‌الله اصفهان، خانه بروجردی‌های کاشان، خانه مرعشی شوشتر، معماری خانه‌های روستاهای چینو و مایان در استان گلستان و یا باغ تاریخی اکبری‌ه بیرجند، نمی‌شود در کلاس درس نشست، عکس‌ها و طراحی‌های دیگران را از این بناها دید و به حرف‌های استاد گوش داد؛ باید این بناها را از نزدیک ببینیم. باید در مسجد قدم بزنیم، از ساباط‌ها

رد شویم تا به مرکز محله‌ها برسیم؛ باید خودمان در کی از اتاق‌های چهار طرف حیاط پیدا کنیم، خنکای شوادان‌ها را احساس کنیم و آبشارهای شوشتر را از بالای خانه مرعشی درک کنیم. در واقع باید خودمان را در کنار معماری نشسته بر اقلیمی بیابیم. این نکته مهمی است که پایه و اساس برنامه‌ای به نام «کارگاه فهم معماری ایران» را تشکیل می‌دهد. کارگاه‌هایی که از سال ۸۷ هر ساله چند صد نفر از دانشجویان و اساتید معماری را در شهری که معماری منحصربه‌فردی دارد، گردهم می‌آورد و فرصتی می‌شود تا به تعبیر دکتر «مهدی حجت»، دانشجویان معماری در محضر معماری حاضر شوند و ارزش‌های متنوعی را که در این سرزمین وجود دارد، درک کنند.

اصفهان، تهران، کاشان، شوشتر، گرگان و بیرجند شهرهایی بودند که پنجره‌ای شدند برای فهم معماری ایران. این بار نیز کارگاه فهم معماری ایران از پنجره بیرجند، از سوی دبیرخانه رویدادهای معماری ایران (وابسته به مرکز مطالعات و تحقیقات شهرسازی و معماری ایران) از ۲۷ تا ۳۱ شهریور ماه در استان خراسان جنوبی با محوریت حوزه فرهنگی بیرجند بر گزار شد.

▼ **افتتاحیه**

مراسم افتتاحیه کارگاه فهم معماری ایران از پنجره بیرجند، عصر ۲۷ شهریور در تالار علامه فرزان شهر بیرجند بر گزار شد. دبیر کارگاه، مهندس «وحید قاسمی»، در این مراسم با اشاره‌ای کوتاه به کارگاه‌های پیشین و آن چه قرار است رخ دهد گفت: «هدف اصلی این کارگاه، ملاقات با معماری سرزمین‌مان، حضور در محضر این معماری و زانوئ ادب به زمین زدن در مقابل آن است. امید که در این راه موفق باشیم.» هیات علمی و دستیاران علمی، مهمانان ویژه و شرکت‌کنندگان در کنار مسئولان عالی‌رتبه استان خراسان جنوبی به مراسم افتتاحیه کارگاه فهم معماری ایران جلوه باشکوهی داده بودند. «مهندس سپهری»، مدیر مرکز مطالعات و تحقیقات شهرسازی و معماری ایران پس از سپاسگزاری از مسئولان استان و تمامی بر گزار کنندگان این کارگاه گفت: «بیرجند خطه عجیبی است. مولد فرهنگ است و سابقه فرهنگی و تاریخی در آن هویداست.» او همچنین به شرکت‌کنندگان در کارگاه توصیه کرد که ارزش این روزها را بدانند و از فرصتی که در اختیار دارند، به بهترین نحو استفاده کنند. «مهندس توکلی»، رئیس سازمان نظام مهندسی ساختمان استان خراسان جنوبی آخرین سخنران این مراسم بود. توکلی در بخشی از صحبت‌هایش گفت: «معماری و شهرسازی امروز، نتیجه غلبه تفکر مادی بر تفکر معنوی است. امروزه معماری و شهرسازی منفعت‌گرا جای معماری و شهرسازی انسان‌محور را گرفته است. همکاران عزیز! به خود بیاییم، قبل از آن که جلال آل احمدی پیدا شود و کتابی نگارش کند با نام در خدمت و خیات مهندسان!». (عکس از: فرشید نصرآبادی)

▶ **نمایی از خانه تاریخی شریف**

خراسان جنوبی امروزی، خاستگاه یکی از اقوام ایرانی به نام «ساگارت» و بخشی از چهاردهمین «ساتراپ هخامنشی» بوده است که به دلیل وضعیت اقلیمی چندان مورد تاختوتاز بیگانگان قرار نگرفته و زبان و نژاد مردم، کمتر دچار اختلاط شده است. شاید به همین دلیل شهرها و روستاهایی را در این استان می‌بینیم که به‌صورت دست‌نخورده و بکر، از دوره‌های مختلف -بویژه صفویه و قاجاریه - به جا مانده‌اند.بیرجند هم‌اکنون مرکز استان خراسان جنوبی و نخستین شهر ایران است که در سال ۱۳۰۲ خورشیدی از لوله‌کشی آب شهری برخوردار و بناگاه آبلوله بیرجند به عنوان نخستین سازمان آب‌رسانی ایران شناخته شد. مدرسه شوکتیه بیرجند - پس از دارالفنون تهران و رشیدی‌ه تبریز- سومین مدرسه در ایران است که آموزش را به سبک جدید به کار گرفت. همچنین پس از تهران و بوشهر در سال ۱۳۱۲ خورشیدی، سومین فرودگاه ایران در بیرجند تأسیس شد. بافت تاریخی بیرجند یکی از اصلی‌ترین قسمت‌های بازیدی برای شرکت‌کنندگان در کارگاه فهم معماری ایران از پنجره بیرجند بود. (عکس از: مهدی تمیزی)

بیرجند میزبان اهالی معماری ایران شد

دبیر کارگاه فهم معماری ایران از پنجره بیرجند، در توضیح انتخاب بیرجند می‌گوید: «در کارگاه‌های پیشین، ما همیشه دعوت می‌شدیم و میهمان خوانده بودیم اما بیرجند را خودمان انتخاب کردیم؛ بنابراین میهمان ناخوانده بودیم البته از آن‌جا که ایرانی‌ها شرط مهمان‌نوازی را بلدند، بیرجندی‌ها هم از هیچ کمکی برای برپایی این کارگاه مضایقه نکردند. مسئله ما فهم معماری ایران است با شاهد و مثال‌های مختلف و امروز شاهد و مثال ما بیرجند است. ما جاهایی را انتخاب می‌کنیم که فرهنگ زنده‌ای داشته باشند و این فرهنگ در معماری‌اش هم متبلور باشد. خوشبختانه بیرجند یک شهر فرهنگی و این حوزه، یک حوزه فرهنگی است. بیرجند، جایی است که تلاوم فرهنگی خودش را دارد و با زندگی امروز هم تناسباتی برقرار کرده. بیرجندی بودن هنوز معنا دارد. هنوز غذای بیرجندی، لباس بیرجندی و همه آن چه ما به عنوان فرهنگ می‌شناسیم، در خانه‌های بیرجندی وجود دارد.»

وحید قاسمی با اشاره به این که تیم برگزاری این کارگاه در سفرهای پی‌درپی از مناطق گوناگونی مانند خور، خوسف، بجد، فورگ و چندین شهر و روستای دیگر دیدن کرده و مسیرهایی را برای بازدید شرکت‌کنندگان در نظر گرفته‌اند، متذکر شد: «اگر ما می‌رویم خور، نمی‌رویم چون جای زیباست. ما تو نیست نیستیم. در حقیقت خور، نیای خوسف است. خوسف، نیای بیرجند است و فورگ، تفرج‌گاه بیرجندی است. برای این‌که بیرجند و معماری بیرجند را بشناسیم، باید خوسف را بشناسیم. وقتی با خوسف مواجه می‌شویم، یک نیای بزرگ‌تر دارد به نام خور. اگر بخواییم این زندگی را بفهمیم، باید این بستر را بشناسیم تا بتوانیم رویداد را با کالبد مطابقت بدهیم.»

کارگاه فهم معماری ایران از پنجره بیرجند

پس از این‌که در تیسر ۹۰، دبیرخانه رویدادهای معماری، فراخوان ثبت‌نام در کارگاه فهم معماری ایران از پنجره بیرجند را منتشر کرد، ۸۶۳ نفر در قالب گروه‌های دو و سه نفره از طریق سایت دبیرخانه، به آدرس www.icae.ir برای شرکت در کارگاه ثبت نام کردند.

برای این افراد سه تمرین در نظر گرفته شد که هر گروه می‌بایستی تمرین‌ها را در زمان مقرر تحویل بدهد. پس از این سه آزمون، ۲۲۰ نفر برای شرکت در کارگاه فهم معماری ایران از پنجره بیرجند، پذیرفته شدند.

وحید قاسمی در باره نحوه انتخاب گروه‌ها گفت: «کشورمان را بر اساس یکی از نگاه‌های موجود به ۱۲ حوزه فرهنگی تقسیم کرده‌ایم و بر آنیم که از تمامی این حوزه‌های فرهنگی شرکت‌کننده در کارگاه داشته باشیم.»

کارگاه فهم معماری ایران از پنجره بیرجند، عصر روز ۲۷ شهریور طی مراسمی رسمی و با سخنرانی تعدادی از مسئولان و دست‌اندرکاران این رویداد در تالار علامه فرزان بیرجند آغاز شد. پس از آن شرکت‌کنندگان کارگاه و علاقمندان در نشست‌ی با عنوان «آشنایی با بیرجند» که در باغ اکبری‌ه بر گزار شد شرکت کردند و از رهگذر صحبت‌های دکتر ناصر نوروززاده چگینی، مهندس سیلوش صابری، مهندس محمدعلی جنتی‌فر و دکتر رجبعلی لیاف خانیکی، با حوزه تاریخی و فرهنگی بیرجند آشنا شدند.

از ابتدای روز ۲۸ تا پایان روز ۲۹ شهریور، شرکت‌کنندگان در پنج گروه ۴۰ نفره از مسیرهای مجزا به دیدار شهرها و بناهای تاریخی چون بافت تاریخی بیرجند، خور، خوسف، فورگ، بجد و باغ امیرآباد می‌رفتند. برای هر گروه، ۲ نفر هیئت علمی، ۲ نفر دستیار علمی، ۲ نفر همیار علمی و آشنا به

منطقه به همراه یک گروه شامل خبرنگار، نیروی هماهنگی، نیروی امداد و پزشکی و نیروی خدماتی مهیا شده بود. در پایان هر روز نیز شرکت‌کنندگان در باغ اکبری‌ه و یا باغ شوکت‌آباد گرد هم جمع می‌شدند تا ضمن شرکت در نشست‌های تخصصی، بازبدهی‌های روزانه‌شان را با هیات علمی گروه خود بررسی کنند.

از دیگر برنامه‌های این کارگاه، برپایی نمایشگاه در باغ اکبری‌ه بود. عکس‌هایی قدیمی از مردم و فضاهای معماری بیرجند، آشنایی با باغ ایرانی و باغ‌های بیرجند، آشنایی با صنایع دستی استان خراسان جنوبی و تابلوی بزرگ نقشه استان با تصویرسازی بناهای شاخص در هر شهرستان، یکی از بخش‌های این نمایشگاه را تشکیل می‌داد. بخش دیگر نمایشگاه شامل ۱۲ تصویرسازی با موضوع باغ ایرانی از ۱۲ تصویرگر برجسته ایرانی بود. همچنین اکران یک فیلم کوتاه برگرفته از فیلمی از دهه ۴۰ شهر بیرجند و دیگری یک انیمیشن با موضوع باغ ایرانی.

تمامی گروه‌ها در روز ۳۰ شهریور آزاد بودند، تا ایده‌ها و یافته‌هایشان را بپروارند و در ابتدای روز ۳۱ شهریور، گزارش آن یافته‌ها را در قالب طراحی، کروکی، پاورپونت، عکس یا فیلم، به دبیرخانه کارگاه ارائه نمایند. گزارش هر گروه در همان گروه ارائه می‌شد و سه گزارش به مرحله پایانی راه پیدا می‌کرد. گزارش‌های نهایی در برنامه‌ای پیش از مراسم پایانی کارگاه برای تمامی شرکت‌کنندگان، میهمانان ویژه و تمامی هیات علمی ارائه شد. سپس هیات علمی رای نهایی خود را اعلام کرد و مراسم پایانی کارگاه در شش ۳۱ شهریور در تالار علامه فرزان شهر بیرجند برگزار گردید. مراسم پایانی کارگاه فهم معماری ایران با چند سخنرانی و اهدای جوایز به برندگان نهایی به کار خود پایان داد.

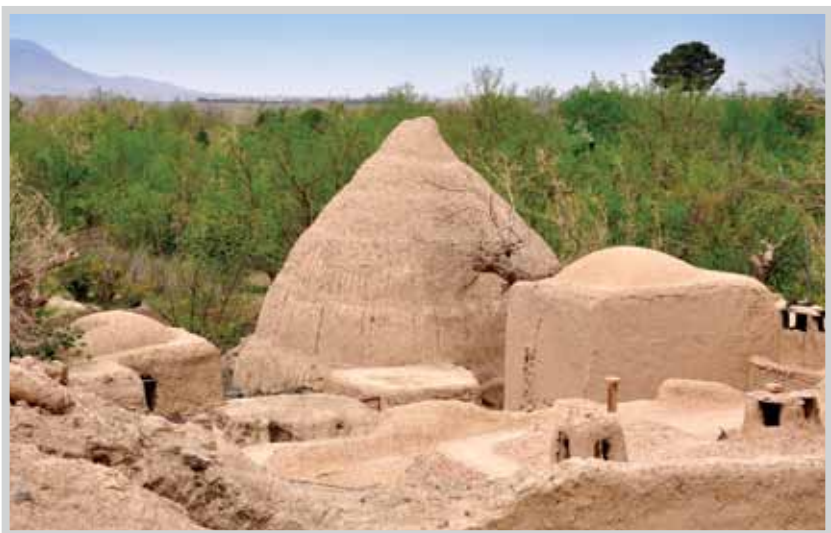
همشهرک معمارک ویژه‌نامه معماری و شهرسازی ۲۳ تهرانشهر . آبان‌ماه‌نود

شب معماری و ادبیات
باغ اکبریه که اسال در فهرست باغ‌های ایرانی سازمان جهانی یونسکو قرار گرفته است، میزبان «شست معماری و ادبیات» با حضور علی خدایی است. وی گفت: «وقتی وارد این باغ شدم و نمایشگاه عکس را دیدم، احساس کردم تمام مردم بیرجند از آغاز قرن به مانگه می‌کنند». او سپس بخشی از کتاب بیرجندنامه را خواند و از شباهت آن با تصویری که در کتاب زندگانی من - نوشته عبدالله مستوفی - ارائه شده سخن گفت. خدایی در ادامه، از نویسندگانی که توانسته‌اند اقلیم را در داستان هایشان نشان دهند، نام برد. به گفته او، «ساعدی» - در عزاداران بیل و ترس و لرز - به طبیعت روستاهای آذربایجان توجه کرده «حمد محمود» زندگی مردم جنوب را خیلی خوب توصیف کرده و «به آذین» ادبیات شمال ایران و زندگی آریاب و رعیتی را نشان می‌دهد. او سپس به نویسندگانی در ادبیات جهان اشاره کرد که نماینده اقلیم خودشان هستند و گفت: «ما نویسندگانی به نام بورخس داریم که آرژانتین - بوئس آیرس - را تا ابد جاودانه کرده‌است چون معماری بوئس آیرس با بورخس و هزار توهای آن معنا پیدا می‌کند». (عکس از: فرشید نصرآبادی)

بخشی از قلعه تاریخی بیرجند
بافت تاریخی، بخش پهناوری از شهر بیرجند را در بر گرفته است. البته در کنار بناهای باشکوهی چون مدرسه‌ها، خانه‌ها و قلعه بیرجند، امروزه ساختمان‌هایی سعی دارند تا ظاهر شهر تاریخی بیرجند را شبیه به شهرهایی کنند که عموم مردم با نام شهرهای بزرگ از آن‌ها نام می‌برند. از همه بدتر، هجوم مواد متنوع برای نما و آرایش ساختمان‌هاست. این جانمایی از داخل قلعه بیرجند است. این قلعه ۲۵۰۰ متر مربعی، بر بالای تپه‌ای طبیعی قرار گرفته و نقشی به شکل چهار ظلمی با چهار برج مدور در چهار گوشه و ۲ برج در ۲ ضلع غربی و شرقی است. (عکس از: فرشید نصرآبادی)

مدرسه شوکتیه
مدرسه شوکتیه به سبک تک‌ایوانی و در ۲ طبقه دارای ۲ سردر ورودی با تزئینات مقرنس کاری، هشتی‌ها، دالان‌های منتهی به صحن، حیاط، حوضخانه، ایوان و گنبدخانه است. مهم‌ترین ویژگی این بنا، ایوان آن است که دارای طاقی با قوس کلیل دوگلوبی، بر دهانه‌های پهناور است. این بنا در سال ۱۳۱۲ قمری به دستور «میر اسماعیل خان شوکت‌الملک» با کاربری حسینیه و به منظور مراسم عزاداری محرم ساخته شد. ۱۴ سال بعد - یعنی پس از تأسیس دارالفنون تهران و رشیده تیریز - بابتکار محمدابراهیم خان شوکت‌الملک، به عنوان نخستین مدرسه با آموزش جدید در بیرجند انتخاب شد. (عکس از: فرشید نصرآبادی)

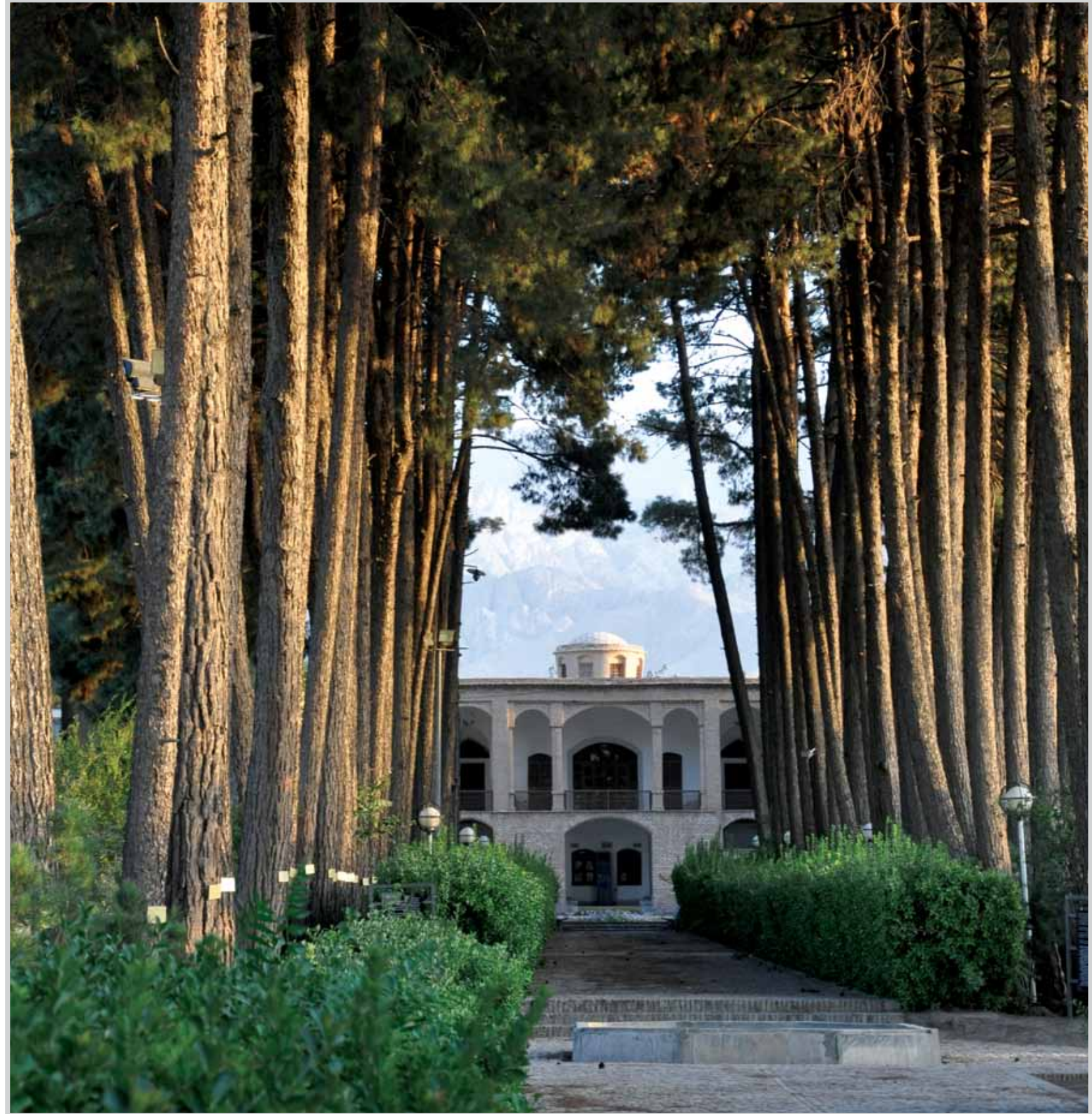
نمایی از بافت تاریخی بیرجند
روستای بجد، با وسعت ۲۰ کیلومتر مربع در هشت کیلومتری شرق بیرجند قرار گرفته است. روستایی با معماری و آداب و رسوم شاخص و دست‌نخورده. چنانکه مشهود است، بروز - یکی از نوادگان انوشیروان - کاربزد بجد را جاری کرد. همچنین سندهای موجود بیانگر آن است که دست کم در ۸۰۰ سال گذشته، تغییری در نام بجد رخ نداده است. در روستای بجد - بین سال‌های ۱۳۸۰ تا ۱۳۸۲ خورشیدی - پنج اثر تاریخی به ثبت ملی رسیده‌اند؛ قبرستان بجد از دوره اسلامی، مسجد ازبک از دوره تیموری و مزار سلطان زید، مسجد عمادالله خان و مسجد آخوند صالح، هر سه از دوره صفویه. (عکس از: مهدی تمیزی)

مقبره این حسام خوشبختی
گروه‌ها یکی پس از دیگری به خوسف می‌رسند. خوسف در ۳۶ کیلومتری غرب بیرجند و در حاشیه کویر قرار گرفته است. اقلیمی بیابانی دارد با تابستان‌های گرم و خشک و زمستان‌های سرد. حمدالله مستوفی اولین کسی است که در سال ۷۴۰ هجری - در کتاب نزهة القلوب - نام کنونی خوسف را آورده است. بافت تاریخی این منطقه با مساحتی حدود ۲۰ هکتار، بناهای باارزشی را چون مسجد، مدرسه، قلعه، خانه‌ها و آب‌انبارها در خود جا داده است. اکنون یکی از گروه‌ها به مقبره این حسام خوشبختی رسیده است. مقبره‌ای از دوره صفویه، با فرم هشت ضلعی و نورگیری گنبدی شکل. (عکس از: فرشید نصرآبادی)

شب باغ ایروانی
باغ شوکت‌آباد شبی را میزبان «شست باغ ایرانی» بود. مجموعه باغ و عمارت شوکت‌آباد در فاصله پنج کیلومتری جنوب‌شرقی بیرجند واقع شده و شامل: حصار، برج‌های دیده‌بانی، سردر ورودی، عمارت اصلی، عمارت نارنجستان، حوضخانه، باغ، اصطبل و فضاهای خدماتی است. از ویژگی‌های این بنا، شیوه ارتباط فضاهای داخلی با یکدیگر است که با دالان‌ها، راهروها و اتاق‌ها صورت پذیرفته است. سخنرانان این شب، دکتر محمدحسین طالبیان، دکتر لادن اعتضادی و مهندس حمید حلاج مقدم هستند. دکتر طالبیان با اشاره به تاریخچه باغ ایرانی، ارزش این باغ‌ها و طرح این موضوع که باغ ایرانی شاهکار نبوغ بشر است گفت: «باغ‌هایی که در اروپا به ثبت رسیده‌اند، جنگلی بوده‌اند که پس از تغییراتی به صورت باغ درآمدند. در حالی که باغ‌های ایرانی با توجه به اقلیم‌های مختلف در ایران و استفاده از گونه‌های گیاهی خاص آن اقلیم طراحی ساخته شده‌اند». (عکس از: فرشید نصرآبادی)

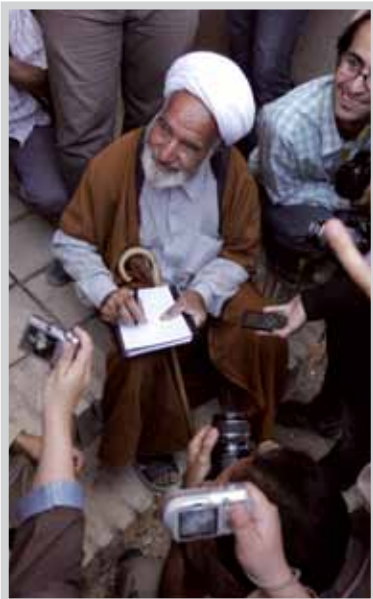
▲ باغ و عمارت اکبریه

باغ، عمارت اکبریه و بناهای وابسته به آن در زمینی به مساحت ۳۵ هکتار طراحی و اجرا شده و به دستور محمدابراهیم خان شوکت‌الملک، با کاربری مسکونی و حکومتی ساخته شده است. کوشک آن با زیربنای ۲ هزار متر مربع و در ۲ طبقه مجزا، مربوط به دوره‌های زندگی تا اوایل دوره پهلوی است. تقارن و تناسب جالب توجه این بنا و بخش‌های شاخصش چون سردر ورودی، تالار آینه، اتاق مرکزی، گنبد کلاه فرنگی و راهروهای ارتباطی، همچنین نظام هندسی موجود در کورت‌بندی باغ و انطباق آکس ورودی بر محور تقارن کوشک، گونه‌های گیاهی متنوع در کنار درختان کاج یکصدساله، همگی نشانگر یک نمونه برجسته از باغ ایرانی است. باغ اکبریه امسال در فهرست مجموعه باغ‌های ایرانی سازمان جهانی یونسکو قرار گرفت. (عکس از: مهدی تمیزی)

▲ نمایی از روستای فورگ

شهرستان «درمیان» از شرق به بیرجند و از غرب، هم‌مرز با افغانستان است. مرکز این شهرستان اسدیه و ۱۰۰ کیلومتر با بیرجند فاصله دارد. وجود تپه‌ها و محوطه‌های باستانی، قلعه‌های اسماعیلی، آسبادهای، مساجد و خانه‌های تاریخی نشان دهنده سابقه مدنی این منطقه است. در میان آثار معماری این شهرستان، همچون قلعه طیس مسینا از دوره اسلامی، مسجد جامع درخش و قلعه درخش از دوره صفویه، مسجد جامع هندوالان و آرامگاه سلطان ابراهیم رضا از دوره تیموری، آسبادهای طیس مسینا و قلعه اسدیه از دوره قاجاریه، تنها قلعه فورگ از دوره افشاریه و بافت تاریخی روستای فورگ در برنامه بازدید کارگاه فهم معماری ایران قرار گرفت. ساخت این قلعه در زمان نادرشاه و توسط میرزاآقاخان (حاکم منطقه) آغاز شد و پسرش (میرزا رفیع خان) ساخت قلعه را به پایان رسانید. وجود مزرعه‌های پهناور زرتشتک از جاذبه‌های زیبای روستای فورگ است. (عکس‌ها از: پری زنگنه)

▲ باغ و کوشک امیرآباد
باغ و کوشک امیرآباد از آثار دوره قاجاریه است که در فاصله پنج کیلومتری غرب شهر بیرجند قرار دارد. اجزای مجموعه شامل باغ، کوشک و محل اسکان خدمه است. کوشک اصلی در میان باغ و دارای ۲ طبقه ساخته شده است. این بنا دارای پلان هشت‌ضلعی است که ورودی آن در ضلع شرقی و پس از ورودی، پلکان طبقه بالایی قرار گرفته است. از قسمت‌های دیگر این بنا می‌توان به حوضخانه در بخش مرکزی طبقه همکف و شانزدهین - با پلان چلیپایی - در طبقه بالایی اشاره کرد. (عکس از: پری زنگنه)

▲ حاج معمار روستای خور
گروه‌ها و به ویژه شرکت‌کنندگان که توانسته بودند از وجود معمار پیر خور بهره‌مند شوند، خوشحال بودند؛ حاج آقا فولادی پیش‌نماز و البته معمار چیره‌دست خور است. وی خودش را جعفرزاده معرفی می‌کند و امضای آثارش نیز همین است. گویا او از نام خانوادگی خود به دلیل آن که پدرانش در کار ساخت وسایل و ابزار آلات از آهن و فولاد بودند، زیاد خوشش نمی‌آید. در هر صورت شرکت‌کنندگان، خور را با معمار پیرش تجربه می‌کنند. بافت تاریخی روستای خور تاثیر گرفته از شرایط اقلیمی خود است. بافت ارزشمندی بازمانده از دوره صفویه تا امروز شامل: خانه‌های گلی، پوشش‌های گنبدی، حیاط‌های مرکزی و اتاق‌های دور تا دورش، بادگیرها، هشتی‌ها و دهلیزها، دیوارهای قطور، حوض‌ها و باغچه‌ها همگی به‌صورت هماهنگ و یکپارچه در کنار هم جا گرفته و از ویژگی‌های معماری خور به‌شمار می‌رود. (عکس‌ها از: فرشید نصرآبادی)